

HEIDENDORFI CONRAD MIHÁLY ÖNÉLETÍRÁSÁBÓL

Nagy Frigyes porosz királynak a hétéves háboru szorultságában sikerült megnyernie a maga számára az akkori orosz cárt, második Pétert, — ez eredményezte azt, hogy a török Porta beleegyezésével és porosz tisztek vezetése alatt, mint beszéltek, 100.000 emberből álló tatár sereg gyült össze a Krimben és annak szomszédságában azzal a szándékkal, hogy benyomuljon Erdélybe, s ennek elpusztítása után Magyarországon át a sziléziai határon a porosz sereggel egyesüljön, majd, hogy Ausztriába törjön, s így kényszerítse a császárnőt békére. Erdélyt e veszély miatt rémület fogta el. A császári seregek ismét Poroszországban, Sziléziában és Szászországban állottak. Erdély maga nem volt megszállva. A török tartományokba vezető utakat ugynevezett plájások őrizték. Az udvar így jónak látta, hogy Erdély biztonságáról gondoskodjék, s határait és szorosait katonasággal szállja meg. Ígyhát elhatározták a határőrség felállítását. Az előterjesztést erre vonatkozólag az udvar tette, s Buccov generálist Erdélybe küldték. Ennek a határőrségnek azonban nemcsak Erdély határait kellett volna megvédenie, hanem az országon kívül is hadban szolgálnia. A Császárnőnek az akkori gubernátor, gróf Kemény László utján is tudtára adták azonban azt, hogy az ily határőrség felállítása a rendek beleegyezése nélkül való, s törvényellenes. Akik viszont a határőrség felállítása mellett voltak, azok meg azt adták elő a császárnőnek, hogy ő igenis jogosult a törvények értelmében erre, s hivatkoztak azoknak a kijelentéseire, kik legjobban ismerték az erdélyi törvényeket: a kancelláriusra és országbirákra, kiket itten protonotáriusoknak neveznek. Az igazságos és finomlelkű császárnő megparancsolta, hogy küldjék fel Bécsbe a legtörvénytudósabb erdélyi embert. Erre Bruckenthal báró, aki Buccovval egyetértett, hirtelen kancellárrá lett, — az eddigi országbíró, Nemes pedig a Királyi Tábla

elnöke, az, kinek legjobban kellett ismernie az országos törvényeket. Igyhát Bécsbe rendelték, s itt ő egészen nyíltan kijelentette, hogy minden erdélyi törvény szerint a határőrség mindenha felállítható, s hogy a székelyek is, kik közül való ő is — belevonhatók. A császárnő így hát meggyőződött arról, hogy jogosan jár el. Talán helyénvaló itt az az adoma, melyet nekem Bethlen Farkas gróf nem egyszer beszélt el. Nevezett gróf Bethlen németországi egyetemi tanulmányai befejeztével Hollandiában, Angliában és Franciaországban utazott, — volt Párisban is, hol is követünk, gróf Kaunitz a szerencsétlen királynak is bemutatta — végül is mint egy ruházatában is, modorában is teljesen párizsi ember ugyanabban az időben jutott Bécsbe, mikor a már említett Nemes is éppen ott volt. Gróf Bethlen Kaunitz hercegnél, a követ apjánál, az első államminiszternél tiszteletét tette. Mialatt a hercegnél van, történetesen Nemes is bejelenteti magát a hercegnél. A herceg fogadja, — meghagyta azonban Bethlennek, ne mondja meg, hogy ő Bethlen, s hogy erdélyi. Nemes belép, Bethlent, kit nem ismert, s kivel a herceg franciául beszélt — teljesen idegen embernek nézi. A herceg megkérdezte Nemest, hogy vajjon a határőrség Erdélyben a törvények alapján felállítható-e, — hiszen néki, mint Erdélyben első jogásznak ezt tudnia kell! Erre emez pompásan kifejtette a herceg előtt a határőrség felállításának jogosultságát. Ekkor a herceg néven nevezte Bethlent, — Nemes olyan lett, mintha szél ütötte volna, amiatt, hogy e kijelentéseit egy erdélyi ember is hallja, s hogy így érzelmei otthon is ismeretesek lesznek. Nemes távozása után a herceg így szólt Bethlenhez: most már láthatja, hogy a császárnő jogosult felállítani a határőrséget, mondja el azonban Erdélyben is, hogy micsoda hazafiaik vannak.

Ezzel meg is kezdték a határőrség felállítását a hegyalatti vidékeken, melyeket székelyek és oláhok laknak. Voltak ugyan ellenvetések, hogy pl. a haza megvédése polgári kötelesség, s mivel az oláhoknak nincsen polgárjoguk, nem vonhatók bele. Azonban könnyen tultették magukat e nehézségen, s maguknak az oláhoknak, mint elnyomott nemzetnek sem volt a hit megváltoztatásán kívül, a sok ígélet miatt semmi ellenvetése. Ha szükség lett volna reá, s megengedték volna, talán egész Erdély oláh jobbágya határórré lesz. A radnai völgy katonai megszervezésénél, az ottani 2. oláh ezred felállításakor tanusított ellenállásnak, mikor is az oláhok megtudva azt, hogy sejtésük ellenére országhatárokon kívül, vizen és szárazon egyaránt kell

szolgálniok, — megtagadták a zászlókra teendő esküt, s az ott jelenlevő Buccov generálist annyira megszorongatták, hogy gyorsan távozni kényszerült, — ennek az ellenállásnak nem volt további következménye, s mivel az emberek hamar beletörtek, semmi jelentősége sem.

A székely nemzet, melynek hegyalatti székei: Csik, s Háromszék, emellett Aranyosszék szintén határőrséggé kellett volna hogy legyen, eddigelé nemesekből, szabad emberekből és jobbágyokból állott. A törvények értelmében mindnyájan kötelesek voltak a hazát védelmezni. A 18. század elejétől kezdve azonban nem volt szükség reájuk. Az előkelő nemesség, amely mindig a szabad ember jogainak ellensége, a szabad embert elnyomta, a jobbágyot pedig a nemesekből kikerülő hivatalnokok felmentették az adóhozzájárulás, katonabeszállásolás és ellátás kötelezettsége alól, s így minden terhet a szabad emberre vetettek. A szabad székely ember elkeseredett ezért s nem is volt jó viszonyban a nemességgel, szeretett volna ennek vezetése alól kikerülni. Ezért a határőrségi rendezés alkalmát öröme ragadta meg, igaz, hogy csak abban a jogos, s a maga elgondolása szerinti formában, hogy t. i. csak a haza határait védelmezi s nem szolgál országhatáron kívül. Ezerszámra követeltek közülük fegyvert s iratták be magukat az odaküldött tisztek-nél. Amidőn azonban látták, hogy a nemességet, amelyről tudták azt, hogy velők együtt tartozik küzdeni, nem vonják be a határőrségbe, sőt mikor megtudták, hogy nemcsak a honi határokat kell megvédeniök, hanem rendes ezredekbe osztatnak be, s idegen, kinevezett tisztek vezénylete alatt a hazán kívül is kell szolgálniok, akkor a már egyszer elfogadott határőrséget felmondták s ezzel adták vissza fegyvereiket a tiszteknek. Eszerint hát a székely székek nagy forrongásban voltak. Azokat, akik kitartottak a határőrség mellett, «Buccov katonáinak» csufolták, ezzel azt fejezték ki, hogy az egész vállalkozás csupán a Buccov ügye. A nemességnek viszont, melynek nehezeére esett az, hogy az új határőri rend miatt elvesziti vezetőszeropét a szabad székelység felett, s magát így kiszolgáltatva látta a szabad ember dühének, — ez az új intézmény nem tetszett. Ezért a törvényszékeken és az udvarnál írásban s követségek útján panaszt emelt — könnyű volt különben a szabad emberek között is azt a véleményt érlelni, hogy ez az intézmény törvényellenes, s hogy a hazának, s magának a szabad székelységnek is kárára van.

A szervezés munkájának megkönnyítése érdekében, minden

gátló körülmény elhárítása céljából az udvartól ezekben a forrongó székekbe is kiküldtek egy, a két guberniumi tanácsnokból, báró Lázár János, akkori rendi elnökből és gróf Bethlen Miklós-ból, továbbá báró Schiskovits altábornagyból álló úgynevezett Főbizottságot. Hogy a határőrség felállítása körül egészében mit végzett e bizottság, nem az én dolgom leírni. Az irattár tartalmazza ezt. De bizonyosan meg is irták azt értelmes emberek a hazai történelem nyereségére. Én csupán önéletrajzomat írom itten, s oly eseményeket, melyek azzal kapcsolatosak. Nem a publikum számára, hanem csupán utódaimnak, kik majd vesznek maguknak annyi fáradságot, hogy elolvassák, s okulásukra méltassák.

A Főbizottság 1763 decemberében jött le megbízásával Taplocára, felső Csikba. A székelyek még mindig abban a hiszemben voltak, hogy a határőrség intézménye törvénytelen s csak Buccov vállalkozása, hogy a császárnő beleegyezése nélkül történik, s hogy maga a bizottság sincs kellőképpen felhatalmazva, vagy legalább is nincsen teljhatalmú megbízatása. A székelyek így hát elhatározták, hogy emiatt szót emelnek a Főbizottság előtt, s hogy ez minél nyomatékosabban történjék, s hogy a Bizottság is lássa, miszerint nem egyikük, vagy másikuk ügye ez, de az egész népé; a gyergyóiak és a csikiak, több mint ezeren, régi kardokkal, korbáccsal és kopjával felfegyverkezve összegyülekeztek falvaikban. A Bizottság ezt megtudva, elsőben polgári alantasabb hivatalnokok és tiszték útján, végül is a csiki főkirálybíró, Báró Bornemissza Pál, e szelid és erélytelen ember közvetítésével figyelmeztette őket, hogy oszoljanak szét, megígérve, hogy a bizottság egyenként fogja fogadni őket. Ez azonban semmit sem használt. A követeket dacosan visszaküldték, báró Bornemissza pedig egy pincébe rejtőzve alig tudta életét megmenteni, s aztán mégis törvény elé került megbízatásának elégtelen teljesítése miatt. A csikiak ezzel nem elégedtek meg, hanem követeket küldtek Háromszékre és Udvarhelyre, hogy a Főbizottsághoz beadandó közös kérelem számára őket is megnyerjék. Az udvarhelyiek, mivel ők akkor még nem voltak beosztva a határőrségbe, vagy pedig azért, mert a nem-sokára bekövetkezett véres esemény megfélemlítette őket, — nem jelentek meg. A háromszékiek azonban, mintegy ezeren a csikiak módjára felfegyverezve megérkeztek Csorja prokurátor vezetése alatt, aki a közös beadványt is megszerkesztette volna. A Bizottság e tömeg elé is követeket küldött Háromszékbe, s fenti ígéretek mellett felszólította őket, hogy oszol-

janak szét és térjenek haza. Azonban ez sem használt semmit. A háromszékiek 1764. január 2. és 3.-án a kozmási hegyi uton beereszkedtek felső Csikba, a szeredai várat megkerülve, a Csik és Moldva közötti hegyeken, Delnén keresztül, Mádéfalván és a szomszédos falvakban verődtek össze és egyesültek a csikiakkal. A Bizottság tisztek és polgári alkalmazottak útján újól fog felhívta őket a szétoszlásra, illetve a háromszékieket a hazavonulásra, — de mindez hasztalan volt. Azt felelték, hogy ügyüket a Bizottságnak követek és beadványok útján maguk akarják előadni. Valóban január 4.-én este egy küldöttséggel beadványt menesztettek Taplocára és mikor a Bizottság erre két huszár küldönc által súlyos következmények fenyegetése mellett késő este utoljára szólította fel őket, hogy oszoljanak szét, — ők ugyane huszárokkal egy más emlékiratot küldtek be, melyben tisztességtelen szavakkal azt kérték, hogy kiméeljék meg őket a határőrségi katonáskodástól, különben semmiért sem felelnek: «mi semminek okai nem leszünk!», s hogy másnap az egész nép meg fog jelenni kérésük támogatására, Taplocán a Bizottság előtt a válaszáért. Határozatot kértek, de nem kaptak mást, mint csak azt, hogy a Bizottság még egy küldöttséget fog hozzájuk meneszteni. E küldöttség, maga is súlyos fenyegetések mellett el is indult késő este Taplocáról Mádéfalvára, — felszólította a népet, hogy oszoljon szét, de az nem hajlott. A megelőző napi uttól a hidegben elcsigázva és a pálinkaivastól felhevülten egyre azt kiáltották, hogy holnap reggel maguk mennek a Bizottság elé, hogy beadványukra a feleletet elvegyék.

A Bizottság, amely rendelkezett ugyan egy csapat német gyalogossal, egy szakasz német vértés katonával, ehhez számítva még a fegyverüket és a határőrséget megtartott székely gyalogosokat és huszárokat, — felismerte a helyzet komolyságát és oly sok ezer összeverődött embertől való megcsufoltatásának veszélyét, ezért szükségesnek látta, a maga biztonságára és a nép könnyebb engedelmségre bírásáért — őket megfélemezni. Azt mondják, s ezt nekem a Főbizottság akkori levéltárosa, a derék Halmágyi, ki szintén az ülészakban volt, később Brassóban maga is elmondta, — hogy Schiskovits generális tette azt az indítványt a Főbizottságban. Gróf Bethlen nem egyezhetett bele egy ilyen súlyos következményekkel járó büntetésbe és szelid jellemével enyhébb eszközöket ajánlott. Ellenben gróf Lázár Schiskovitscsal értett egyet, így hát a katonai büntetést szavazati többséggel, s azzal a hozzátevéssel fogadták el, hogy

a háromszékiek, mivel a csikiak ügyébe avatkoztak és többszöri felszólításra sem vonultak haza, — a csikiaknál is jobban megleckéztetendők.

A megfenyítést így hát előkészítették és végre is hajtották. A csapatok, azért, hogy megelőzzék a népet és hogy a Mádéfalvától csak félóránnyira levő Taplocára érkezésének elejét vegyék, január 6-án már hajnali három órakor megindultak körülfozták Mádéfalvát, amelyben a nép ittasan álmát aludta. A német gyalogság ágyúival részben a közvetlen Mádéfalva mellett elfolyó Olt innenső partján, az Udvarhelyszékbe vezető hegyi uton helyezkedett el, részben pedig a Mádéfalváról Taplocára vezető országuton. A német lovasság szintén a falu végén, a gyimesi szorosnál, majd az onnan Moldvába vezető uton állt fel. A székely huszárok pedig fenn a Gyergyó felé vezető utat zárták el, ahol a legkevésbé várták a nép kitörését. Még hajnalhasadás előtt elkezdődött Mádéfalva ágyúzása Carato, akkori főhadnagy vezetése alatt, ki mint a Csikban felállítandó gyalogezred ujonnan kinevezett parancsnoka ezt a megleckéztetést kimondottan kérte is — és még Magdeburg kapitány, Schiskovits generális szárnysegédjének vezetésével. Az első golyó egy szobába csapódott be, s egy kemencét és egy gyermek függőágyát verte szét, innen a mellékszobába az ágy alá gurult, melyben a már említett háromszéki prokurátor, Csorja aludt. Ez felugrott s mialatt egyik ágyu a másik után szórta golyóit a falura, felkiáltott: az Istenért, mi ez? A nép is felriadt, nem tudta hová, merre legyen, egyrésztük Udvarhelyre, másuk a hegyek felé és a gyimesi szoros felé, mások Taplocára a Bizottsághoz akartak menekülni, javarésztük, különösen a háromszékiek pedig a hegyeknek. Az elsők szembetalálkoztak a gyalogsággal és azok tüzével. Azok, akik Udvarhely felé menekültek és az Olton akartak átkelni, a jég vékonysága miatt ott fulladtak meg. A háromszékiek nagyobb része, csikiakkal is vegyesen a német vértesekkel találta szembe magát, s ezektől kaszaboltatott le. A vérteseknek ezt kellett kiáltaniuk: ki háromszéki? Legtöbben, mivel azt gondolták, hogy ez kegyelemre szóló kérdés, azt felelték, hogy ők azok, mire a vérteskatona ezt ordítva: három, három, három, — három csapást mért a fejére. Végül a gyalogság mindkét oldalról tüzelve benyomult a falu közepébe, hol a nép egyrésze még együtt volt. Ezt az oktalan csoportot így aztán vagy megölték, vagy megsebesítették, elfogták, szétszórták. Nem is egy óra alatt mindennek vége volt. A holtakat, kik között volt bizonyosan Csorja is, mert többé nem került elő, — s

kiknek számát gondosan eltitkolták, de így is tehető elég pontosan úgy négyszázra, — Mádéfalván kívül egy magas kereszttel megjelölt domb alá temették. Mintegy száz sebesült foglyot a szeredai várba küldtek, a szétszórtak pedig tömegesen jelentkeztek a bizottság és tisztjei előtt s fegyvert kértek, úgy hogy alig lehetett eleget kiosztani.

Mádéfalva innenső végén fekszik a Cserei nemesi kuria. Ugyane napon egy közembernek lett volna itt a menyegzője. A muzsikus cigányok a csatazaj kitörésekor egy nagy sütőkemencébe rejtőztek el s megfuladtak az égő falu füstjében. A császári katonák közül egy sem sebesült meg, sem meg nem halt, bizonyosságául annak, hogy a felkelők nem védekeztek.

Miután a főbizottság ily módon Csikot határőrséggé tette, ugyanily szándékkal Háromszék felé és onnan tovább indult.

A császárnő előtt nem maradhatott elrejtve az, ami Mádéfalván történt. Bánkódott annyi alattvalója véres elestén és a hosszú uralkodása alatt szokatlan borzalmas eset anyai szívébe markolt s a lázítók megbüntetésére indította. Így tehát az udvarban katonákból és polgári személyekből álló vegyes bizottságot szerveztek, kinevezték hozzá a guberniumi embereket és ezt az udvarnál jóvá hagyatták, majd a zavargások bujtogatóinak és szítóinak kikutatására a székely székekbe küldték. Ugy terveztetett, hogy a bizottság felerészben katonákból, felerészben civil személyekből áll s alá van rendelve a főbizottságnak, melyen keresztül küldi jelentéseit a feletteseknek és az udvarhoz. Amiként a világ minden dolgaiban az örökkévaló Isten mindenható keze az eseményeket emberek és népek sorsává igazgatja és vezeti, ugyanigy ennek az isteni gondviselés végzett a székely nép sorsa felől is, jónéhány derék férfiúnak a tagok megválasztása során a bizottságba bejutása által, s aztán az egész fontos ügy irányításával is. A Bizottság elnöke báró Roth tábornagy volt, egy evangélikusból katolikussá lett sziléziai, kinek apja az osztrák uralom alatt boroszlói első hivatalnok volt, majd Sziléziának a poroszok általi elfoglalása után, mint hű osztrák alattvaló, a király elől, vagyonának elkobzása után hazájából egész családjával kibujdosott. Fiatal korában maga is a német egyetemeken tanult, volt egy hitében megmaradt, férjhez ment nővére is. Nem volt tehát elfogult, s sziléziai hazája iránti ösztönös rajongása megtetszett rajta. Sok tudománya nem volt, szót sem tudott magyarul, de anélkül, hogy lángész lett volna, talpig becsülendő férfi volt, aminthogy a sziléziaiakat mind annak is tartják.

Szenvedélyes játékos volt, s megterített asztal mellett is, míg az ételeket feladták, kártyázni kellett vele. Az első tartományi tagja a bizottságnak gróf Teleki Károly volt, Belső Szolnok vármegyének akkori főispánja, utóbb Erdélyben királyi kincstárnok, egyike Erdély legtanultabb és legbölcsebb hazafiainak, nemzete jogaiért hevülő, kit az isteni gondviselés, mint a székelység legkiválóbbját hívott el a Bizottságba, evangelikusból katolikussá lett ember. A második tartományi tag: báró Josintzi Mihály, egy megértő, jószívű református ember, ki fiatal korában a német egyetemeket járta, azután néhány esztendeig az akkor hirneves bayreuthi és lengyel szász udvarokban volt udvari lovag, s a királlyal előbb Drezdában majd Varsóban volt együtt. A harmadik tag Ribitzei Ádám volt, egy Zarándmegyében birtokos nemes, ki fiatalságában alaposan tanult, aztán katona lett s a teréziai örökösödési háborukban a felkelő katonságnál mint alezredes szolgált, ennek feloszlátása után pedig ribiczei birtokán éldegélt csendesesen gazdag bányáiból. Mély vallásu, csöndes lelkületű embre volt, ki a tüzes gróf Teleki kirobbanásait titokban, csöndes beszélgetésekben a székelység javára bölcsen mérsékelte, s csöndben mintegy a bizottság lelke volt. Ebben az egész munkában, bizalmas, gyöngéd barátom volt, úgy hogy magánistentiszteleteinket, mivel vallásomat örömezt kedvelte, — együtt tartottuk, s megígértük egymásnak, hogy abban az esetben, ha e katolikus országban (Csíkban) érne a halál, egymásnak segítségére leszünk s egymás holttestét hazaszállítatjuk az övéihez. E két utóbbi hosszú ideig élt csendben birtokán, s nem hederintve semmiféle jelölésre, nem fogadott el semmi közhivatalt, így hát nem törekedett arra sem, hogy kötelessége elvégzésén túl e munkában magának érdemeket szerezzen. Első katonai tagja volt a bizottságnak Schwartz, akkori német pelegrinus gyalogezred főhadnagya, utóbb generálisa, s mivel a brassai Herberthsheimné, született von Seulent vette feleségül, «von Schwartz-Seulen»-nek nevezték, egy ruszti, született németmagyar evangelikus, ki is fiatalságában magyarországi patvarián az ügyvédségre adta magát, utóbb katona lett, s tolla révén ilyen sokra vitte. Eszes, egyenes, de száraz ember volt, ki kezdetben úgy tűnt fel, mintha a tartományi tagokkal egyáltalán nem egyezne végül is fölfedte magát s egyértelemre jutott velök. Bizalmas barátommá lett. A második katonai tag Szilvássai János, Gyulainak akkori kapitánya volt, erdélyi nemes, református, ifjúságától fogva katona, ki előbb talián országban volt,

s az itteni szokásoknak hódolt, kedvelte a játékot, s kinek sem képessége, sem kedve nem volt ily munkához. A harmadik katonai tag Scuthersberger, pelegrinus gyalogezredbeli százados volt, oly lusta és haszontalan ember ez ügyben, hogy csak nagyritkán volt az üléseken, s mindig az ülésterem előtt üldögélt, tubákkolt, s mint katolikus a maga Officium Rakotzyanumát imádkozta. A Tartománytól e bizottságba egy levéltáros volt beosztva, jómagam, a katonaságtól pedig két hadbíró. Egyik, Baumann, címzetes százados, talán a legkomolyabb és legszigorúbb az egész hadseregben, kinek már a külseje is félelmetes volt, s Sziléziából küldték ide a végekre. A másik Sagmüller címzetes hadnagy volt. E bizottságnak utasítása volt arranézve, hogy a következőképen járjon el: A kihallgatandók többnyire székely emberek voltak, kik nem tudtak németül. A hazai törvényszékek a kihallgatási jegyzőkönyveket a fél anyanyelvén, magyarul, az udvari hadbírószág viszont eredeti fordításban németül követelte. Így hát egy teljesen azonos német és magyar jegyzőkönyvet kellett készíteni. A tulajdonképeni vallatást a bizottság megszervezésekor a katonaság tartotta fenn magának, az előállítottak válaszaik az anyanyelven való feljegyzését viszont a tartomány kötötte ki. A kihallgatások tehát így folytak: A bizottság előtt, melynek tagjai magyarul részben, németül azonban mindnyájan jól tudtak, a kihallgatandót az ülés elé vezették. Az első hadbíró, Baumann megkérdezte tőle, pl. németül: hogy hivnak? A második hadbíró Sagmüller, jegyzőkönyvre vette: hogy hivnak? Én, mint levéltáros a magam jegyzőkönyvébe, magyarul irtam be: kinek hivnak? Az előállított felelt, pl.: Báró Bornemissza Pál. Erre lediktáltam Sagmüllernek német jegyzőkönyve számára: Felelet: Freiherr Paul von Bornemissza, én pedig a magam magyar jegyzőkönyvébe beirtam: báró Bornemissza Pál, — s így tovább, az egész kihallgatás alatt.

E bizottságban elvégzendő feladatokra 1764. március 18.-án indultam el, Nagyszebenen keresztül le Csíkba. Vidáman, egészségesen mentem, nem is tudva, hogyan és mikor fogok ismét visszatérni, s fogom-e még találni az enyéimet? A célból, hogy magatartásomra vonatkozólag közelebbi és élőszóbeli utasításokat is nyerjek, nyomban elmentem az összes magyar és német guberniumi tanácsosokhoz, ugyancsak a parancsnokló generálishoz is, Báró Buccovhoz, aki ezidőben gróf Kemény helyében a gubernium elnöke lett. Hozzámenetelemtkor a Bécsből immár hazakerült gróf Nemest, a királyi tábla elnökét nála

találtam, bizalmas beszélgetésben. Buccov, ki engem személyesen ismert, Nemes távozása után többek között kérdést tett beszélgetésünk tárgya felől, fenyegetően felemelte összeszorított kezét, hogy én vajjon tudok-e így tenni a magyarokra? Én sietve azt feleltem: Excellenciád, ha igaz az ügyem, s támogatni fognak, úgy igen. Erre azt mondta: ebben nem lesz hiba, legyen csak bátor. Elköszöntem, s őt itten utoljára láttam.

Nagyszebenben csatlakoztam gróf Telekihez, s kocsimban vele mentem egész Kőhalomig, hová a bizottság többi tagjai is összegyűltek, s hová a főbizottság is megérkezett a székely székekből, hogy a neki alárendelt nyomozó bizottságnak a reá tartozó akták mellett szóbeli utasításokat is adjon. Mindkét bizottság pár napig Kőhalomban együtt ülésezett, én, mint levéltáros átvettem a nyomozó bizottság új levéltárát, mely többnyire a határőrségi tisztok, javarészt Carato, a csiki gyalogezred parancsnokának és Ernst, a székely huszárezred parancsnokának feljelentéseiből állott. A két bizottság Kőhalomban mindig egy asztalnál együtt étkezett. Én egyedül voltam szász, bár még fiatal, de nemzetem iránti hazafiusággal telve. Ahogy már itten Erdélyben az ilyen alkalmakkor ritkán maradhat el a szász nemzetről való élcelődés, itt is hallanom kellett egy nehányat. Egy alkalommal, mikor terített asztal mellett a szó a különböző nyelvek ismeretére terelődött s a velem épen szemben ülő gróf Lázár elmondotta, hogy ő hány nyelvet ismer, s a szász nyelvet nem említette, — Schiskovits generális megkérdezte: hát szászul nem tud-é? Lázár fennhangon felelte: e nyelvet sohasem méltattam arra, hogy megtanuljam. Mindnyájan reám néztek, hogy vajjon mit fogok tenni? Forrt a vérem. Azt mondtam a grófnak: a szász nyelv is német nyelv, csak egy külön tájszólás, melyet excellenciád fiatalkorában ugyancsak jól beszélt. Ugyanis fiatalkorában, mint azt mindenki tudta, szerelmes volt a szász gróf Bauszner leányába, a későbbi Rosenfeld Jánosnéba s el is volt ígérkezve vele, de aztán családja ösztönzésére 5000 forint lefizetésével kártalanította a leányt s egy Teleki kisasszonyt vett feleségül. Erre a gróf elhallgatott s lenyelte. Schiskovits tetszését nyilvánítva fejével felém bólintott. Ugyanez a Schiskovits ugyancsak Kőhalomban egy más alkalommal ugyancsak népes asztal mellett azt mondta, hogy a szász nemzet a határőrség felállításában a legkevesebbet tesz, s hogy többet kellene tennie. Erre én azt feleltem, hogy a nemzet e célra szép radnai kerületét máris odaadta, s hogy maga

a nemzet egészen katonás, kőfalas városai, tornyai, bástyái, várai vannak s lakói társaságokba, s tizedességekbe vannak beosztva s hogy mindjöknek megvan a védelmi helyük. Erre azt felelte: uraim ez még mind semmi, többet kell nyujtaniuk; az önök köztársasági alkotmánya ezekben az időkben haszontalan. Más alkalommal, ugyancsak asztal mellett ő mondta e jelentős szavakat is, mikor a székely népről volt szó, s gróf Lázár védelmezte azt: a székely népen, hogy egészséges maradjon, minden évszázadban egyszer eret kell vágni. Ebben az évszázadban Schiskovits megtette Mádéfalvánál. Mindnyájan hallgattak.

Kőhalomból dolgai végeztével a főbizottság Nagyszebenbe ment s innen tovább. A nyomozóbizottság az akkor még teljesen hóval lepett oláhfalvi hegységen át felső Csíkba, Taplocára utazott s megkezdte itt utasításai szerint feladatát. Még több feljelentést küldtek be a határőrtisztek, a szeredai fogságban levőket pedig, nagyobbára sebesült foglyokat, több mint százat Taplocán a Roth generális szállása előtti mezőn sorba állították, kik között a bizottság a sok határőrtiszttel s magam is párszor fel s le jártunk s szemléltük a véres alakokat. Ez az előállítás annyival is félelmetesebb volt, hogy a generális házat és egy másik házat, az ülésházat ágyukkal biztosították négy szegelete felől, s a bizottság biztonságára az ittlelvő német gyalogos csapat a tuloldalon felvonult, s különben minden bizottsági tagnak, nekem is, háza előtt fegyveres őrszem állott. Alapos megfontolás után fenti foglyokat, mivel büntetésüket sebeik s már három hónapja viselt fogságuk révén megszenvedték, — szabadon bocsátották, kivéve azokat, kiket a határőrtisztek felbujtóknak mondtak. Ezáltal a csikiakat akarták megnyugtatni, mivel a be nem fogottak és hazariasztottak közül Mádéfalvánál kapott sebeibe mindennap meghalt egy néhány ember s a különben is közelfekvő falvakban a halotti harangkongatás mindenfelől felhangzott s olyanná lett a csiki völgy, mint a halál völgye. Félelem ült az emberekre, kik azt gondolták, hogy a nyomozóbizottság mindüket felakasztatja, kerébetöreti, vagy felnyársaltatja, — mihelyt valaki miközülünk bizottsági tagok közül valahol mutatkozott, minden asszony és gyermek rohant és elrejtőzött.

A nyomozóbizottság megkezdte hát ténykedését. A feladottakat sorban a bizottság elé vezették és az előirt módon kihallgatták őket. Kezdetben csak a kevésbbé terhelteket vették elő a szabad székelyek sorából, hogy kihallgatásukból, vallo-másaikból a lázongás szítóira esetleg a nemesek és főbb rendüek

közülieket is ki lehessen puhatolni. Ezen módon kezdetben több mint száz szabad székelyt hallgattak ki. Közülök egyesekből tettelegesen csikarták ki a vallomást. Többek között egyikük egy Getzö nevezetű taplocai közszékely volt, ki is a későbbi udvari tanácsos Somlyaival egy apai nagyapától származott, — erre én anélkül, hogy tudtam volna azt, hogy utólag az unoka-öccse, az udvarbíró, kinek kezébe kerültek a szász referátumok, micsoda kellemetlenséget és szégyent fog nekem okozni, a bizottság döntéséből negyvenet mérettem rá. Végül aztán a gyanúsított főbbecket, nemeseket és lófőket is egymás után hallgatták ki. A csiki nemesség közül egy bizonyos Bors Tamást, Csik akkori vicekirálybíróját, ki alaposan meg is volt terhelve s vasra verve katonai őrség alatt a szeredai várba vettetett. Amikor gróf Teleki ezeknek a befogása miatt, mint törvénytellenesség miatt tiltakozott a bizottságban, a tőle nem messze ülő Roth generális ennek fejére tette kezét, durván megrázta s azt mondta: a római császár ilyen esetekben sok választófejedelemnek fejét vétetheti, hát Mária Terézia egy ilyen tetves nemes emberrel ne tudná ezt cselekedni? A választófejedelem kisebb-é mint egy magyar nemes? Teleki azt felelte neki: a mi törvényeink szerint minden esetre több szabadsága van. Egy Lázár nevű, a guberniumi irodában levő fiatal helyes csiki nemes, kit is a gubernium elbocsátott s bizottság elé idéztetett, későn este hozzám jött vigasztalásért; azt megelőző napon, hogy a bizottság elé kellett volna állnia, még azon éjszakán Moldovába szökött, s csak néhány év multán, királyi kegyelemből térhetett vissza hazájába. Egy Borsai [István] nevű udvarhelyi fiatal, előkelő apától származó nemest a határőrségi tiszt feljelentésére Buccov szintén a székely zavargások szításának vádjával hosszú ideig katonai őrség alatt Szebenben fogva tartott s aztán meghalt. Lázár Imre, csiki jegyző, e nagyon bölcs férfi, kit a csiki nemesség képviselői közül Bécsbe küldött, onnan vissza hivatva a bizottság előtt felelősségre vonatott, s kihallgatása folytán jegyzőségéből, melyben kétszáz rénes forint fizetése volt, elbocsátották, a közszolgálatra alkalmatlannak minősítették, de mindjárt erre az özvegy gubernátorné gróf Haller ötszáz rénes forinttal jószágai kormányzójává tette. A csiki főkirálybíró, báró Bornemissza Pál annyira meg volt ijedve s elcsüggedve, hogy kihallgatása alatt a kalapjában egy kis Máriaképet szorongatott s azt mindegyre elővette s csókolgatta. Az akkori udvarhelyi főkirálybíró, báró Dániel István, gazdag iskolázott derék ember, ki is később guberniumi tanácsnok lett,

s ebben a minőségben az 1789. évben meghalt, mielőtt a kihallgatásra elővezették volna, megelőző este titokban hozzám jött s megkért, hogy kihallgatásában az ő jellemének megfelelően olyan kiméletesen járjak el, ahogy csak lehet. Tudtára adtam, hogy ami tőlem telik, azt meg fogom tenni, azonban a kihallgatást nem én végzem, hanem a hadbíró, — azt azonban mondhatom, hogy a végső kérdés mindig az, hogy mit tud a vádlott a maga mentésére felhozni, s így ő is mindazt, ami szívében van, bátorságosan elmondhatja, s úgy a maga, mint őseinek a haza érdekében tett szolgálatait felhozhatja, — én mindezt szívesen jegyzőkönyvbe veszem. Azt mondta, hogy e szerint fog igazodni. A következő napon kihallgatása végeztével a bizottság előtt ama utolsó kérdésre pompás beszédet tartott. Ezzel kezdte: *Ira principis est mors subditorum*, s hozzátette többek között azt, hogy ő a szolgálat előmozdítása iránti lelkesedéstől annyira át volt hatva, hogy a hétéves háború idejében is ebbeli buzgalomban és a maga saját költségére 100 vezetéklóvat ajándékozott a császárnőnek, s hogy egyetlen fia és örököse császári katonai szolgálatban áll. E beszéd általam részletesen lejegyezve a jegyzőkönyvben található. A kihallgatás végeztével titokban ismét hozzám jött, s megköszönte a valóban kiméletes bánásmódot. Ugyanis mindjárt az első kérdésnél könnyítettem a helyzetén azzal, hogy elsősorban magyarul szólítottam meg, — amit persze sem az elnök, sem a hadbírók nem értettek, a tartományi tagok azonban nagyon jó néven vettek, — hogy bár ismerem az ő fennkölt jellemét, származását és érdemeit, s hogy nem rosszhiszeműségből van az, hogy a magam és az ő körülményei mérlegelése és összevetésével kötelességemet meg kell tennem, de nem térhetek ki előle, s hogy neki ezért meg kell bocsájtania... Ő aztán biztosított is engem később, mint előbb is titokban afelől, hogy sohasem fog erről megfélekedezni, s hogy másoknak is el fogja mondani, s hogy nincs e világon semmi, mit ha kérnék tőle, ne törekednék azt teljesíteni. Erre én azt mondtam neki, hogy körülményeim olyanok, hogy egyáltalán nem tudom, ő, mint polgári ember valaha is segítségemre lehetne, de ha talán egyszer nemzetem, vagy a medgyesi szék, vagy gyermekeim érdekében reászorulnék, bátorodom majd mostani ígéretére emlékeztetni. Sose fordultam azonban egyebekben őhozá, csak egyszer, mikor is az ő birtokain egy evangélikus papi hely megüresedett s az lett ottan a pap, akit én ajánlottam. Különbözőképpen nagy barátsággal viseltetett irányomban.

A nemesség nem volt hozzászokva az ilyen bánásmódhoz, hogy egy katonai nem törvényes bizottság elé állíttassék, ahol is a bűnügyi eljárás módja szerint tekintet nélkül arra, hogy jól tudták, kik, s kicsodák, atyafiságuk, neveik s nemzetségük felől faggattassanak.

Néhány csiki plébános is belekeveredett a zavargás gyanújába, a delnei plébános, Zöld Péter, egy csiki nemes fia, mivel neki sem volt egészen tiszta a lelkiismerete, a bizottság megérkezése előtt Moldvába szökött. A bizottságnak a vádlottakhoz intézett kérdései lényege az volt: miért nem akar határőr lenni, s ha már egyszer határőr lett, miért vetette el ismét a fegyvert? ki bujtotta fel erre, s ki ösztönözte arra, hogy Mádéfalvára menjen? s végül, hogy mi célból verődtek össze ottan? A legtöbben azt mondták, hogy az idegenítette el őket, hogy nemcsak a hazán belül, saját fegyvereikkel, hanem azon túl is rendes katonákként, császári fegyverekkel is kell szolgálniok és emellett még adót is fizetni. Az ülés alatt az elnök egy tisztas öreg székeltyől megkérdezte általam, hogy mit mentegetődzik az adóval, dézsmával, mikor a határőrszabályzat szerint adójuk egyrészét elengedték. Ugyanis a Szabályzat szerint tényleg a határőröknek adójuk egy harmadát elengedték. A tisztas öreg azt felelte: meg szeretném mutatni maguknak uraim, hogyan engedték el nekünk ezt az egyharmadot? Adjanak 9 szem paszulyt. Hoztak neki, — sorba tette azokat az asztalra s azt mondta: a szabályzat előtt az akkori adózási rend szerint 9 forintokat fizettem, erre az új szabályzat alapján elengedték egyharmadát — ezzel elvett 3 paszulyt — maradt tehát fizetni való 6 forint. Azonban ugyane szabályzattal egy új adózási rendet is hoztak be és 3 forinttal többet róttak ki reám, — ezzel visszatette a három elvett paszulyt a többi hathoz — és azt mondta: most számlálják meg, hogy ugyan mit engedtek el nekem? Az elnök azt mondta, vegyem az egészet jegyzőkönyvbe, hogy az udvari hadi tanács is lássa s én így cselekedtem.

A felbujtás vétkét nem fogták lófő emberre, összesereglésük és beadványuk megszerkesztésének vétkét pedig azokra tolták, kiktől tudták, hogy Mádéfalvánál elestek, főleg Csorjára, s így ezek közül senki sem volt előállítható, az előállított nemességre pedig semmi lényegeset sem lehetett reáfogni.

Ez a fontos és kemény elfoglaltság rendkívül sok munkát is adott nekem. Nemcsak a reggel 8 órától 3 óráig egyfolytában tartó üléseken kellett a kihallgatásokat jegyezni, de ezenkívül napi dolgainkról is külön jegyzőkönyvet vezetnem. 14 na-

ponként mindenkor jelentést szövegezni a főbizottsághoz végzéseinkről, megfogalmazni a szabványos hirdetményeket a székelly székekbe és elkészíteni a csapatettek és székek polgári közigazgatási szerveihez szóló rendeleteket. Így hát munkámat kora reggeli 6 órával kezdtem el, mert a külön jegyzőkönyvet és egyéb fogalmazványokat s leveleket ülésen kívül szállásomon készítettem el — csak délután 3 órakor szüntem meg a munkától. A többi idővel üdülésekre szabadon rendelkezhettem. Annyira bele is jöttem a magyar nyelvbe, hogy magyar nyelvű jelentéseimet már nem is kellett javítani.

Nemcsak akkori, de egész életem legkényesebb munkáinak egyike, legkényesebb, mert egy egész nép sorsa függött tőle, az egész nép bünjelének, a főbizottsághoz beadott és annyi ember legyilkolását eredményező emlékiratnak magyarból németre való fordítása volt. A császárnő és az udvari háborus tanács kívánta ezt látni és megítélni. Magyar nyelven volt. Lejött a parancs, hogy a nyomozó bizottság fordítsa le és a magyar szöveget is küldje fel. A fordítás feladatát, mint levéltárosra, reám bízták. Ekkor láttam be igazán, hogy mily nehéz dolog a nyelvek különbözősége mellett egyiknek igazi értelmét a másikba áttenni, s hogy mily kevéssé szabad csak fordításokra hagyatkozni. Lefordítottam hát, a bizottság felülvizsgálta és jóváhagyta, aztán az eredetivel együtt felküldetett. A pizkozat-jegyzőkönyv, a bizottsági jelentések és egyéb másolatok, mindez, mivel senki sem követelte, nálam maradt. Az emberi és a hazai történet levéltárában mindennek, mint fontos adaléknak fenn kell maradnia, talán éppen ezért hagyták mindezt hű kezek között, reám.

Mi, tartományiak, a katonákkal együtt, kik született magyarok és erdélyiek voltak, közös költségen együtt étkeztünk, ez alkalmat nyújtott érzelmeink összevetésére és egymásközötti barátság kötésére. Különösen gróf Teleki Károly, ki eleinte velem, mint szásszal szemben bizalmatlan volt, lett bizalmas barátom, vele később a haza igaz gondolkodásmódjáról sokmindent bizalmasan megbeszéltem, s kinek barátsága akkor, mikor királyi kincstáros volt, nemcsak nekem, de a (szász) nemzetnek is segítségére volt a fískussal a szentmárton dézsma miatti kellemetlenségekben.

Májusban egy különös eset történt, ami mindnyájunkban félelmet keltett. A fentebb említett Zöld Péter plébános Moldvából egy pár odaszökött székellyel együtt álutakon, éjnek idején hazalopózkodott Csikba, mint azt később tisztázták: csupán csak

azzal a szándékkal, hogy a meneküléskor delnei papilakában hátrahagyott holmijait, könyveit magához vegye, s azokat magával vigye Moldvába, a menekült székelyektől ottan alapítandó egyházába. Miután szándékát éjnek idején keresztül vitte, de reávirradt a hajnal, mikor is már nem mert társaival tovább menni, egy egész napra elrejtőzött a falu előtti buzaföldeken, s csak a következő éjjelen ment át holmijaival és társaival Moldvába. Ámbár lehetetlen, hogy a csikiak ne tudtak volna jelenlétéről, mégsem árulta el őt senki. Miután azonban eltűnt, felfedezték a papilakból való eltűnésének és a buzaföldeken való tartózkodásának nyomait. Felnagyították azonban a dolgot, mint ahogy valóban volt, előadták, hogy könnyen átjöhetnek az összes Moldvába szökött székelyek más zsványokkal egyetemben, hogy aztán valami gazztetet kövessenek el. A jó Roth generális, ki könnyen zavarba és rettegésbe esett, mindezt csupán oly célu kémkedésnek mondta, hogy több általjövő emberrel a bizottságot vagy szétugrassák, iratait megsemmisítsék, vagy talán az egész bizottságot is összefogják és magukkal hurcolják Moldvába. Roth generális tehát a maga és a bizottság becsületének megmentésére gondolt. A bizottság és a vele kapcsolatos ügynek a biztonsága a bizottságnál magánál levő katonaságban, aztán a Csik körül vont szűk katonai gyűrűben, övezetben, végül Roth generális katonai teljhatalmában állott, mellyel szükség esetén a Maroson innen táborozó egész katonaságot mozgásba hozhatta volna a maga biztonságára. Roth generális oly jelentőséget tulajdonított a Zöld-féle esetnek, hogy az Oláhfalván táborozó katonaságot hirtelen magához gyűjtette Csikba s az egész alája tartozó német gyalogságot és lovasságot Csikhoz közelebb vonta. Magam irtam ehhez a parancsot, mint bizottsági levéltáros. Különben akkor tájt eléggé katonásan nyugtalan képet mutatott egész Csik. Minden őrszemet megkettőztek, több ágyut állítottak fel a generális szállása előtt, s bizony, míg nem érkezett több katonaság Csikba s nem fedte fel a dolog valótlanágát, mindnyájan féltünk attól, hogy vagy kívülről, de még esetleg belülről is megcsufolnak minket. Nemsokkal ezután meghalt Szebenben a nyomozó bizottság létrehívója és munkájának sürgetője, Buccov generális. Futár jött és titokban meghozta Roth generálisnak a hirt és a magatartási rendelkezéseket, mialatt mi mindnyájan ülésben voltunk. Szokásától eltérőleg a generális semmit sem szólt affelől, amit a futár hozott, de arcáról és ijedtségéből semmi jóra nem következtethettünk. Titokban mindenki a császárnő

halálát sejtette. A generális feltette kalapját s egy negyed óra hosszat összefont karokkal hallgatagon és elgondolkozva járt fel és alá az ülésteremben, terveit szövögetve. Mindnyájan szorongattuk, hogy jelentse meg, ami szükséges minékünk is. Végül is megmondta, hogy Buccov halott, s hogy neki parancsa van arra, hogy a bizottság munkáját továbbfolytassa, s figyelemmel legyen a székelyek mozgalmára, s eszerint rendelkezék. A bizottság magyar tagjai nem titkolhatták el e férfi halála fölötti titkos örömüket. A generális parancsot küldött a székely ezredek parancsnokaihoz, hogy mindenre legyen gondjuk. Jobb idők reményében azonban minden csendes és nyugodt volt. Mégis ettől kezdve észrevehetőleg több elővigyázatosságot lehetett tapasztalni.

Hitvestársam, kit immáron 3 hónapja nem láttam, s reményemet is feladtam, hogy egyhamar látni fogom, hacsak ő fel nem keres, az akkor harmadfél éves Zsuzsika kis leányommal német vértések kíséretében, kiket a generális irántam való jóindulatából engedélyezett, épen akkor jött le, történetesen épen Oláhfalvára, mikor az ottani katonaság hirtelen éjnek idején útrakelt Csikba.

A szóbeszéd, mely terjedve mindinkább nő, már elhíresztelte azt, hogy Csikban nagy véres zavargások voltak, s hogy a bizottság, s így az ő férje is odapusztult. Férfias lelkületű nőm mégis elhatározta, hogy lejön Csikba sorsomat osztani, vagy haláloamat megsíratni. Mindjárt a katonaság után szerencsésen meg is érkezett, s még zavarunkat is láthatta.

Csiki ittartózkodása alatt még egy borzalmas véletlent is átéltem. Julius 19-én d. u. 2 órakor félelmetes itéletidő keletkezett, kezdetben nem olyan erős. Estefelé barátommal Ribiczeivel voltam. Egy villámcsapás alig 10 lépésre előttünk kettészelt egy testes fűzfát. Mindjárt reá egymást érték a villámcsapások. Szilvássi kapitány hozzám sietett s fuldokolva mondta: maga itten, és szállása ime lángokban áll, szegény felesége nem tudja, mitévő legyen. Mikor odaértem, ugyan nem e ház, de egy hozzá közel fekvő tényleg lángokban állt. Feleségemnek volt annyi ereje, hogy gyermekünket és jobb holmijainkat saját kezűleg a pincébe rejtette. Miután őt megnyugtattam, az égő házhoz mentem, megnézni, vajjon az én szállásom nincs-e veszélyben miatta?

A legtöbb bizottsági tagot ott találtam, s Schwartz alezredes mellett állottam, — éppen mikor a tűz egy nagy csúrt emésztett meg, s annak szarvazata izzva összedőlt és egy újabb villám-

csapás sujtott az égő csűrbe és a lángok közé. Megijedtünk, Schwartz alezredes megjegyezte: nem tanácsos itten lenni, életemben sok ütközetben voltam már, de borzalmasabb tüzet ennél nem láttam. Elmentünk hát onnan, én sietve a szállásomra, — már este volt, miközben egy apró kavicsokon folydogáló kis patakon keltem által egy vastag vasláncszemhez hasonló újabb villám sujtott le előttem mintegy 10 lépésre, egy nedves szalmafedélbe, — ezt nem gyújtotta meg, hanem onnan legurult s előttem belevágódott a patakba s szerteszét precskelte a kavicsokat. A villámcsapástól a kalapom is leesett. Első gondolatom az volt: élek még, mert kalapomat fel tudom emelni. Sietve mentem hitvesemhez s ott maradtam. Az idő borzalmasabb lett, az eső hevesebb. A szélvész a villámtól vemhes fellegeket Csik egyik hegyoldalától a másikhoz csapta, s esővé, mennykővé és dörgéssé szakította azokat. Eszembe jutott az, hogy mivel a bizottság levéltára nálam van, a csikiak könnyen kihasználhatják a rémületet arra, hogy összegyülekezve elrabolják és megsemmisítsék a levéltarat, így aztán a bizottságnak a munkája is megsemmisülhetne. Ezért minden zivatar és vihar ellenére Roth generálishoz siettem s előadtam a veszélyt. Megköszönte, riadót fuvatott s a katonaságot háza előtt gyülekeztette, dolgait összecsomagoltatta, az udvarra hozott szekerekre rakatta, maga is lóra ült, s a katonákhoz ügetett. Családjá, mely szintén vele volt, a szekérbe ült, hogy az udvaron a szabadban a tűz ellen biztonságosabban legyen. Mellém hűséges katonai örököt adott, kikkel is a bizottsági levéltarat, hogy a tűz ellen biztosabban legyen, jobb holmijaimmal együtt, a pincéből és szobákból az udvarra hordattam, lefedtettem, s melléje állítottam az őrséget, azzal a paranccsal, hogy őrizzék. A vihar félelmetesen tombolt tovább. Azután bezárkóztam a szobámba. Hogy legalább a villámlások ne rettentsenek, feleségemmel minden ablakot és nyílást bedugtunk. Gyermekeim békésen aludt, én és hitvesem Istennek ajánlottuk magunkat, ő letérdelt a gyermek bölcsője előtt, én pedig imádkozva fel s le jártam a szobában. Néha kinyitottam egy ajtót, hogy megnézzem, őrzik-e még a levéltarat és holmiamat? ekkor tapasztaltam meg a közkatona rettenthetlenségét és hűségét. A szegény muskétások, kiknek akkor még nem volt köpenyegük, csak zubbonyuk és széles kalapjuk, leeresztett kalappal egészen átázva ott állottak felszuronyozott fegyverrel a reájuk bízott dolgok körül, s kérdésemre: hogy s mint? — bátran kiáltották vissza: semmit se féljen uram. Tőlünk senki ember fia el

nem vesz semmit! Csak reggel csendesedett el az idő, miután tizenkét órát tombolt. A bizottság összegyűlt az ülésházban, mely mellett a villámcsapások egy pár fát széthasítottak, s melytől nem messze hat agyonsujtott ló feküdt egymásra borult nyakkal. A bizottság elrendelte a hivatalnokoknak, hogy e borzasztó itéletidő következményeiről jelentést küldjenek be. Eszerint felső Csikban és Gyergyóban 72 villámcsapás esett, amit csak meg lehetett számolni, mindenik gyujtogatva, embert és barmot ölve. Egy 95 éves nemes embernél, Domokosnál voltam szálláson, ki is mint kuruc biztos ott volt Medgyes bevételénél, ez állította, hogy bár sok nehéz időt élt át, ilyet azonban még nem.

Hogy valamennyire kipihenjem magamat s izgatottságomat csillapítsam és baráti kötelezettségemnek is eleget tegyek, egyszer egy ismerős tiszttel kimentem Gyergyóba, a Szent Domokosi hegyoldalra, arra a helyre, ahol Báthori Endrét agyonverték s mely egy fakereszttel van megjelölve, kinek halála miatt a pápa száz évig tartó szerdai böjttel sujtotta a székelyeket, amelyet egysesek anélkül, hogy tudnák miért, meg is tartanak.

Egyszer a gyimesi szorosban az akkori vesztegár igazgatója kedves hegyi remetelakában töltöttem a pünkösdot s aztán, hogy a következő napi gyűlést le ne késsem, egy kálnoki huszárral magunkban egész éjszaka lovagoltunk a szép hosszú lunkai völgyön és a közötte és Csik között fekvő hegyeken keresztül, — úgy hogy reggelre megérkeztem Taploczára, — ekkor láttam, milyen könnyű lehetett az előző évszázadokban a tatár hordáknak sok ezer számra betörni Erdélybe e sziklautakon.

Egyszer Schwartz alezredessel a fiatalabbik hugomnak Georg v. Hermann brassai jegyzővel való eljegyzésére Brassóba is felmentem, hová hitvesem Csikból előre ment, itt aztán alkalmam volt arra, hogy oly hosszú távollét után ez idegen és zord környezetből kiszabadulva, jó öreg szüleimmel és barátaimmal összegyűljek, két nap elteltével azonban vissza kellett mennem Csikba munkámba, hitvesem nélkül, ki is szüleimmel, aggódva, hogy nem fognak ismét egyhamar látni, visszament Medgyesre.

Röviddel visszatérésem után befejeztük munkánkat Csikban és a bizottság mindnyájunk hő óhajára nyomozó munkánk továbbfolytatására szeptember végén a málnási hegyeken keresztül Kászonba utazott, ahol a kászoni Bornemissza család kuriáján éjszakáztam, amely a hozzátartozó birtokokkal együtt olyan jelentős, hogy a családnak évente 12 fogolyadarat szolgáltatottak be, — azután a kászoni völgybe, és a Kézdivásár-

hely és Bereck között fekvő faluba Esztelnekre. Mikor Csikból a szebb Háromszékre értünk, az volt az érzésünk, mintha Szibériából a Paradicsomba léptünk volna által. A bizottság azért telepedett meg itten a Csikkal szomszédos vidéken, hogy azokat a háromszékieket, kik az idevaló népet arra birták, hogy Csikba menjen, annál könnyebben kinyomozhassa, miután nem kis részben az esztelneki ferencesek is gyanu alatt állottak. A vidék errefelé olyan kedves, hogy szobám ablakából, az asztalnál ülve egytekintetre Bereckből lefele az itteni hegyvonulaton 13, a Feketeügytől nem messze fekvő falut láthattam. Mily különbség az erdélyi Szibériához, Csikhoz viszonyítva! Több kényelmi szempontból azonban a bizottság Kézdivásárhelyre tette székhelyét. De mivel a feljelentések többnyire olyan emberekre vonatkoztak, kiket mélyebben lent Háromszéken kellett felkutatni, s kikről a vezérkarával Sepsiszentgyörgyön beszállásolt székely huszárezred parancsnoka, Ernst, ki akkor nagyon becsült ember volt, Károly herceg kegyence, később azonban Gyulafehérvárott tönkrement s Nagyszebenben halt meg nyomorban, mint koldus, adhatott volna részletesebb felvilágosítást — a bizottság Uzonba ment, ahol Roth generális az itteni Mikes házban lakott, s a gyűlések az alsó teremben tartattak. Én a Pünkösztiek nemesi kuriáján laktam, hol még egy 80 éven tullevő aggastyán lakott, aki elbeszéléseivel sok gyönyörűséget szerzett nekem. A rebellis Rákóczy Ferenc alatt a kurucok ezeres kapitánya volt és egyike a legnagyobb elégedetleneknek. A Károlyi-megbékéléskor Bertsényivel és még egy nehánnyal, mivel nem kapott kegyelmet, nem tudván hova-merre legyen, elment az akkori legelső harcoshoz, XII. Károly svéd királyhoz, ennek szárnysegéde lett, s kijelentése szerint jelen volt, mikor ezt Friedrichshallnál agyonlőtték. Ő is azt erősítette, hogy ez csakis árulás folytán eshetett meg. A svédek ügyének letűnte után Ágost, lengyel király udvarába ment, ennek közbenjárására VI. Károly császártól végre megkapta az engedélyt, hogy hosszú bujdosás után hazatérhessen hazájába, azzal a megszorítással, hogy kicsiny birtokára húzódjék vissza, amit meg is tett. Rákócziról és Károlyiról való elbeszéléseinél könnyeit nem tudta visszafojtani.

A bizottság elsőbben a háromszéki foglyokat vette elő. A feljelentettek egyikétől, egy köz-székely, Orosz nevű értelmes embertől, ki Csorja bizalmasa volt, remélték kicsikarhatni a felbujtás titkát. Semmit sem lehetett megtudni azonban, csak azt, hogy Nagyszebenben egy főurnál titkárként szolgáló kan-

cellista, kinek nevét azonban nem tudta megnevezni, az szerkesztette Nagyszebenben a székelyek számára a katonáskodás alóli mentesség beadványát, s címezte meg az erdélyi udvari kancellárnak, gróf Bethlennek, s ő, Orosz maga adta aztán postára azt. Ha Buccov nem halt volna meg, fontos körülményeket lehetett volna itten még tisztázni. Ez ember kihallgatásának során a legkényesebb pontokon Isten gondviselése megint csodamód örködött felettem és becsületem felett. Egy reggelen, mikor a megelőző napon Oroszt először hallgatták ki fontos ügyekben, mindjárt az ülés elején, mielőtt a kihallgatások kezdetüket vették volna, az első hadbíró előadta a bizottságnak, hogy ez a gyanúsított Orosz a tegnapi kihallgatás során már azon volt, hogy a keresett titkot kimondja. Azonban bizonyos jelekből kifolyólag, melyeket a bizottság levéltárosa, mármint én, adtam neki, elcsúrte kijelentéseit s más körülményekre fordította, így hát a bizottság munkája akadályoztatik. Mindenki elcsodálkozott ezen az előterjesztésen, legjobban én. Mivel teljesen ártatlannak tudtam magamat, kértem, hogy a bizottság azonnal vizsgálja ki az esetet, nekem pedig teljes elégtételt adjon, addig is leteszem levéltárosi tisztemet, s egy szót se szólok, se nem irok, — ezzel letettem tollamat és felálltam. Az elnök, a generális hallgatott, a hadbírák mindnyájan védelmükbe vettek és biztosítottak afelől, hogy ebben az egész munkában becsületes és hűséges embernek ismertek meg. Az ügy jótékony elsimítása mellett voltak tehát. Én azonban ártatlanságom tudatában vizsgálatot és elégtételt kértem. Elhatározottam tehát, hogy Oroszt azonnal eléállítják, közreműködésem nélkül kihallgatják affelől, hogy miért vallott így és nem másként, s végül affelől, hogy vallomását tőlem kapott útmutatásokra, s milyen útmutatásokra tette? Orosz egészen nyugodtan és higgadtan, engem értve alatta, röviden és érthetően felelt: ezt az urat, kit ő soha életében mostanáig nem látott, még kevésbé beszélt vele, sem egy harmadik valaki által vele ismeretségben nem volt — teljesen ok nélkül vádolják, s hogy nem az én útmutatásaim miatt, de magának a hadbírónak bizonyos mozdulatai és kérdései miatt vallott így s nem másként. Ha másként kérdezték volna, másként is felelt volna. Így aztán napfényre került ártatlanságom, a gyanu meg visszahullt őreá, a hadbíróra. Az ügy aztán sok beszéd után azzal végződött, hogy miután azt kértem, helyezték el e hadbíró a bizottságtól, s megrágalmaztatásomat magasabb helyeken is jelentsék, a hadbírónak tőlem nyilvánosan bocsánatot kellett kérnie.

Dacára Ernst beszédes sok kiválóságának, Háromszéken egyetlen nemes emberre sem lehetett reábizonyítani semmit sem. Azonban az a különös eset történt, hogy miután több plébános is gyanuba került, ezeket elsőbben Gyulafehérvárra hozták, innen egy állandóan zárt kocsiban Uzonba, s itt a nyomozó bizottság közreműködése nélkül, a gyulafehérvári káptalantól odajött két kanonok csendben kihallgatta, s aztán ismét visszavitték őket. Hogy kik voltak ezek, mit vallottak, hová kerültek, ez titokban maradt, én előttem is ismeretlen. Sejtették, hogy a már említett Zöld páter is közöttük volt, ki idő multával ismét plébános lett Delnén s az itteni káptalanságban esperes és címzetes kanonok.

Magánéletem Háromszéken és Uzonban sokkal kellemetesebben telt, mint a szibériai Csikban, mert azonkívül, hogy itt jobban laktunk, étkeztünk, több társaságunk volt s az itteni gróf Mikes-féle kertben munka után jobban üdülhettünk, — minden szombat délután a vadregényes háromszéki és barcasági fensikokon keresztül Brassóba utaztam, vagy lovagoltam hugomhoz, férjzett Hermann jegyzőnéhez, nagyszerűen szórakoztam és vigadtam jó társaságban, Seulerék, Herberstheimék, és Himeschék házában s innen újult erővel hétfőn reggel visszatértem a bizottsághoz Uzonba. Hitvesem is felkeresett egyszer pár napra Brassóban.

Mindennek ellenére a bosszantó munka és az immár 9 hónapja tartó sok ülés nagyon megviselte egészségemet. December elején betegen Brassóba utaztam hugomékhöz, ki szerencsétlenségemre éppen akkor szüleinknél volt férjével Medgyesen. Halálos forró láz lepett meg, ami borzasztó képzelgésben végződött. Hermannéknál sem orvosi, sem más gondozásban nem volt hiány, hála immáron többnyire elköltözött brassai egyházi és világi barátaim emlékének — és hála neked is, jó Dombi, akkori brassai tartományi biztos-segéd, — és hála neked is jó Himesch, brassai jegyző, s tinektek, a tartományi biztosságban, guberniumban, és nemzeti direktoriumban hajdani kollégáim, hála azért hogy egész napon késő estig nem hagytak magamra, hanem minden dolguk ellenére, felváltva felkerestek — és aztán hála teneked is te kiváló Barth, ki mint papom, vigasztalom a halált még az enyéimtől távol is, s földi részemnek elporladását még ez idegen rögök között is olyan könnyűvé, édessé tetted.

A kegyes istenfélő öreg Hermanné, leányom anyósa azzal is vigasztalni akart, hogy a nagy brassai templom oltára elé,

boldogult férje, volt brassai városbírájának kriptájába akart temettetni engemet, hol most boldogult hugom nyugszik. Beteg képzelgéseim azonban ebben a ceremóniában sem talált vigaszra, s e felkínált helyet sötétségtől körülvéve képzeltem el s kívántam, hogy nyugvásom helye a medgyesi templomban legyen a kriptában atyáim mellett, hol is mindent káprázatosnak gondoltam el.

A forrólázam megszűnt, a képzelgéseim meg mindegyre sokasodtak, sőt méginkább gyarapodtak azáltal, hogy, mikor barátaim magamrahagytak este, a hosszú téli éjszakákon a nagy Hermann-féle ház felső emeletén, amelyet az akkor távollevő hugom lakott, egyetlen szolgálval, ki, mint fiatal ember sokszor elhagyott — egészen egyedül voltam, s képzelgéseim sokasodására még az említett öreg urnak, von Hermannak feletestét mutató mellszobra állott viaszos arcával épen az ágyammal szemben, ő hozzá, kit életében jól ismertem, egészen hasonlóan, fehér kabátjában, mit életében viselt, fején fehér parókájával, nyitott és mindig reámteltekítő szemével egy átlátszó üvegszekrény alá rejtve — úgy hogy éjnek idején mindig egy halottnak a társaságában voltam. Senki sem jött az okos gondolatra, hogy e szomorú tárgyat előlem eltávolítsa, nekem pedig mint idegennek nem volt hozzá bátorságom, hogy ezt kérjem. Miután az ágyat elhagytam, a bizottság kívánta a munkába való visszameneteletem, amely ezalatt szünetelt, azonban az orvos és barátaim visszatanácsoltak attól, hogy odamerészkedjem. Így hát a bizottság által a főbb helyeken kigyógyulásomig szabadságért folyamodtam és december 24.-én egy beteg számára elkészített szekeren, orvossággal és műszerekkel ellátott orvos kíséretében hazamentem, hova is december 26-án érkeztem meg. Miután valamennyire felgyógyultam és a medgyesi jegyzői munkákat úgy, ahogy el tudtam végezni, 1765 márciusi napjaiban Nagyszebenbe utaztam az ottani orvosokhoz, hogy teljesen kikuráltassam magamat. Ezek betegségemet magasfoku képzelgésnek nyilvánították. Az akkori tartományi jegyző, Seiverth doktor szerint a legnagyobb hipochonder én voltam az egész környéken. Csak Isten a megmondhatója, s csak azok ítélik meg szenvedéseimet, kik szintén a képzelgés démonaitól gyötrettetnek. Gyöngeségem ellenére az orvosok azonban mégis azt tanácsolták, hogy elmémet munkával foglalkoztassam, s miután nem az én gondolkozási módom az, hogy ily fontos munkát, melyben mindent előkészítettem, befejezése előtt félbehagyjak, s mivel ugy a nyomozó bizottság testületileg

mint különösen annak tartományi tagjai a guberniumtól helyembe kirendelt levéltárossal Kleinnel egyáltalán nem voltak megelégedve, áprilisban ismét visszatértem lóhátan Háromszékbe és Uzonba, erősen vágyakozva már a tartományi bizottság kellemetes társasága és barátsága után. A munka legfontosabb része már előzőleg elvégeztetett, a bevádoltak legnagyobb részét már előző ottartózkodásom alatt kihallgatták, s ebben semmi jelentőset sem sikerült megtudni, Buccov generális pedig halott volt, így hát júniusban be is fejeződött e fontos, s reámnézve szomorú vállalkozás. Az utolsó ülés végeztével a tartományi tagok, különösen pedig gróf Teleki tudtával és belegyezésével a gróf Mikes uzoni házának alsó termében, ahol az üléseket tartottuk, a két elülső ablak közé nagy latin betűkkel odairtam: *Tantae molis erat Siculam, te condere gentem!* M. D. C. C. L. X. V., ami emlékeztetésül, talán még ott áll.